

Доклад за резултатите от проведено изследване – оценка на юридическото образование в България.

Юни – юли 2015 г.

Екип: Петя Кабакчиева, Калоян Харалампиев, Антоанета Гетова

1. Представяне на изследването.

1.1. Юридическото образование в съвременна България

Тъй като специалност „право“ е обвързана с регулирана професия, завършващите я придобиват директно образователната степен „магистър“. В България в момента право се изучава в девет университета – Софийски университет „Св. Кл. Охридски“ /СУ/ - София, УНССС – София; Велико Търновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“ /ВТУ/, Велико Търново; Пловдивски университет „П. Хилендарски“ /ПУ/ в Пловдив и Кърджали; Югозападен университет „Неофит Рилски“ /ЮЗУ/ – Благоевград; Нов български университет /НБУ/ – София; Русенски университет “Ангел Кънчев“ /РУ/ – Русе; Варненски свободен университет /ВСУ/– Варна; и Бургаски свободен университет /БСУ/ – Бургас.

Няма съществена разлика в учебните планове на различните висши училища. На ако се вгледаме в рейтинга на висшите училища в България по професионално направление право от 2014 г. на първо място е СУ, на второ – УНССС; на трето са ВТУ, ПУ и ЮЗУ; на четвърто – НБУ и РУ; на пето – ВСУ; на шесто – БСУ.¹

Студентите, като цяло са удовлетворени от учебния процес, любопитното е, че колкото по напред в класацията е даден университет, и колкото по-престижен е, толкова повече студентите изискват от учебния процес.²

СУ	УНСС	ВТУ	ПУ	ЮЗУ	НБУ	РУ	ВСУ	БСУ	
6.65	8.17	5.45	6.54	9.15	8.56	8.33	8.71	8.97	Удовлетвореност от учебния процес

1.2. Цел и обхват на изследването

¹ <http://rsvu.mon.bg>

² Пак там

Целта на изследването е да представи мнението на юристи, практикуващи професията в България, по следните теми:

Оценка на юридическото образование като цяло – от гл.т. на професионалната квалификация и от гл.т. на формиране на специфични социални умения.

Оценка на начините на прием и на завършване на специалност „право“.

Предложения за подобряване на образованието по право с оглед съобразяването на обучението с реалностите на практиката и на юридическата професия.

Проучването няма за цел да сравнява спецификите и оценката на образованието в различните юридически факултети, а да представи общия поглед на анкетиранияте върху юридическото образование като цяло. В крайна сметка изследването трябва да отговори на въпроса нуждае ли се юридическото образование в България от промяна в настоящата ситуация, и ако да – в каква посока.

Проучването е осъществено посредством он лайн анкета, разпратена по и-мейли посредством гилдийните организации на юристите, както и до окръжните съдилища; стремежът бе да се обхванат максимален брой юристи, практикуващи различни аспекти на юридическата професия. Линкът беше активен, т.е. попълването беше възможно в периода 09 юни – 05 юли 2015 г. , един месец е доказаният максимален срок за попълване на он лайн анкета. Тъй като става дума за он лайн анкета, методът е на отзовалите се, вероятно това е и причината да доминират младите юристи. Общият брой попълнени анкетни карти е 494, което е един добър резултат за он лайн изследване.

Към настоящия доклад прилагаме въпросника – Приложение 1; таблици с едномерни разпределения – Приложение 2; таблици с двумерни разпределения по основните демографски показатели – Приложение 3; Отговори на свободните въпроси и на „Друго“ – Приложение 4.

1.3. Социално демографски портрет на попълните анкетните карти

Професионален профил и място на работа:

Вие работите като:

Съдия	12.2%
-------	-------

Прокурор, следовател, дознател	6.7%
Адвокат	28.8%
Нотариус	0.4%
Юрисконсулт в частна фирма	17.4%
Преподавател по право	11.6%
Юридически експерт (юрисконсулт) в публичния сектор	9.7%
Студент/докторант/стажант	4.1%
Друго	9.1%
Общо	100%

Можем да твърдим, че в общи линии са представени всички групи, с едно изключение – тази на нотариусите. Доминират представителите на адвокатската колегия.

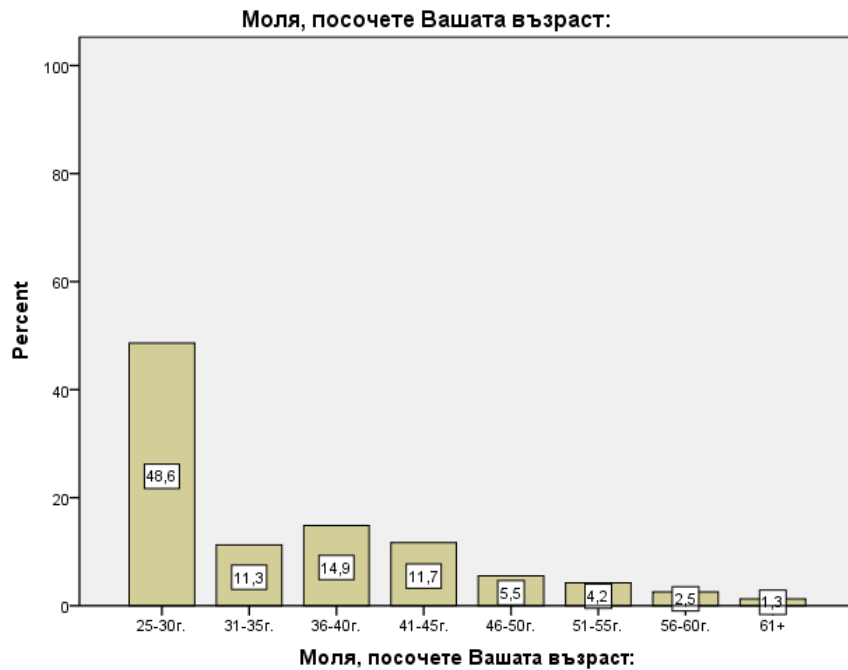
От гледна точка на мястото, в което те работят, то преобладаващото мнозинство са в столицата – близо 2/3, но 1/3 са представители на областни и по-малки градове. Никой не работи в село.

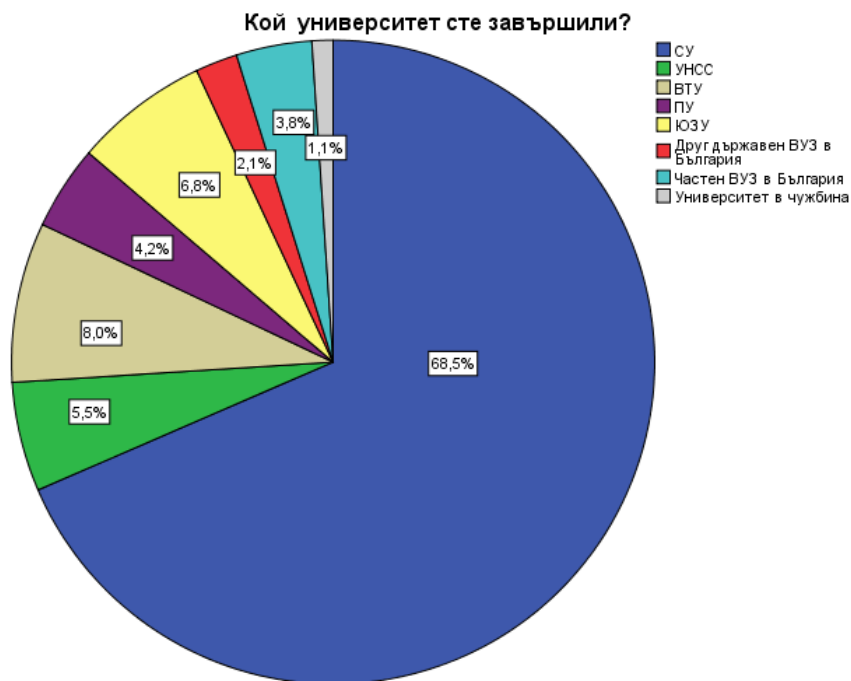
Възраст и образование:

Както вече отбелязахме, групата на младите определено доминира – близо 60% са юристите до 35 години; малко над една четвърт са тези между 36 и 45 години и след тази възраст броят на отговорилите значимо намалява. Според нас тази възрастова структура е благоприятна, защото включва хора, завършили скоро образованието си и имащи поглед върху състоянието му в последните години, а точно то е предмет на изследването. Повечето респонденти са завършили в последните 5 години – 52 на сто;

10.6 на сто – в последните 10 години; а тези, чието дипломиране е било преди повече от 10 години са 37.3 на сто. Не малка част от тях имат поглед върху образованието в чужбина – около 40 на сто, като най-много са били на специализация – 16 на сто; по линия на образователни програми като Еразъм – 9 на сто; завършили втора магистратура там – 8 на сто; завършили висшето си образование там – 3 на сто и защитили докторат навън – 1%.

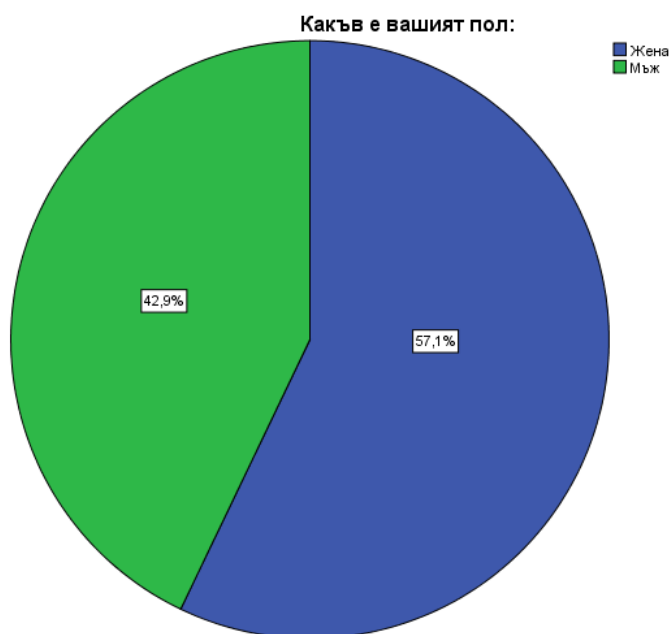

Доминират завършилите Софийския университет:

Пол

Както се вижда, жените са били по-активни в попълването на анкетните карти. Това не е изненада, повечето изследвания показват по-голяма он лайн активност на представителките на женския пол.

И така, ако трябва да обобщим, в он лайн анкетата доминират младите, завършили скоро висшето си образование, преди всичко в СУ, около 40 на сто имат поглед върху юридическото образование в чужбина, работещите преди всичко в столицата, малко повече са жените над мъжете. Има достатъчно много адвокати, юрисконсулти, съдии, преподаватели, представени са макар и в по-малка степен прокурорите и докторанти и стажанти. Можем да заключим, че изследването представя мнението на тези групи, които вероятно са по-активни и имат скорошен поглед върху образованието и в известна степен могат да го сравняват с юридическото образование в чужбина.

2. Оценка на подготовката по специалност „право“

2.1. Оценка на образованието по основните професионални области

Оценката се вижда от отговорите на въпроса по-долу. В първоначалния си вариант отговорите бяха в петстепенна скала – „отлична“, „много добра“, „добра“, „средна“ и „слаба“, но тъй като отговорите не са равномерно разпределени в петте степени /особено малко са оценките „отлична“, най-висок процент такава оценка – 7.3 на сто, имат познанията по облигационно право и по граждански процес/; както и има голям процент дали отговор „Не мога да преценя“; решихме да обединим отговорите „отлична“ и „много добра“, и „средна“ и „слаба“ за по-ясно открояване на разликите. И така, ето данните:

Каква оценка бихте дали на подготовката на юристите, завършили през последните 10 години, в следните материи?³

Компетенции	Отлична, Много Добра	Добра	Средна, слаба	Не мога да преценя
Търговско право	26%	33%	25%	16%
Наказателно право и процес	30%	30%	22%	18%
Административния процес	19.5%	33%	32%	15%
Застрахователното право	5%	15%	55%	25%
Международното право	6%	18	57.5	18
Конституционното право	20%	30%	33%	17%
Правото на ЕС	7.5%	20%	60%	12%
Банковото право	5%	19%	54%	22%

³ Резултатите са закръглени до единица, без тези с 0.5; заради това понякога се получават 101% или 99 %

Трудовото право	20%	30%	33%	18%
Гражданското право	29%	37%	20.5	14%
Осигурителното право	11%	21%	46%	22%
Облигационното право	29%	35%	21%	15%
Административното право	19%	34%	33%	14%
Семейното и наследствено право	26%	38%	21.5	15%
Правната защита на потребителите	3.6%	11%	69%	16%
Правната защита на конкуренцията	3.4%	7.5%	70%	19%
Право на интелектуалната собственост	5%	13%	65%	17%
Данъчното право	7%	21.5	52%	20%
Вещното право	20%	33%	33%	14%
Нормативната уредба за използване на структурните фондове от ЕС	2.6%	7%	72%	19%
Правната уредба на защитата правата на човека	5%	15%	64%	16%
Методите на юридическата техника и приложението им спрямо конкретни нормотворчески задачи	4%	9%	70%	17%
Граждански и изпълнителен процес	26%	32%	27%	15%
Правната уредба на обществените поръчки	4%	9%	68%	19%
Правната уредба на защита на околната среда	2%	6.5%	71%	21%

С червено⁴ са отбелязани юридическите области, за които респондентите са преценили, че **подготовката и познанията по тях са най-слаби** – далите отговори „средна“ и „слаба“ са в интервала между 70 и 60 на сто. На практика само единици са

⁴ За ориентация при интерпретацията, ето кои са фиксираните в НЕДИСП дисциплини: **Чл. 7. (2)** Задължителните учебни дисциплини и минималният им хорариум са, както следва:

1. История на българската държава и право - 90 часа;
2. Обща теория на правото - 105 часа;
3. Конституционно право - 135 часа;
4. Гражданско право (обща част) - 120 часа;
5. Административно право и административен процес - 150 часа;
6. Вещно право - 75 часа;
7. Международно публично право - 90 часа;
8. Финансово право - 105 часа;
9. Облигационно право - 165 часа;
10. Наказателно право - 180 часа;
11. Семейно и наследствено право - 105 часа;
12. Международно частно право - 105 часа;
13. Трудово право - 135 часа;
14. Търговско право - 165 часа;
15. Осигурително право - 75 часа;
16. Гражданско процесуално право - 180 часа;
17. Наказателно процесуално право - 135 часа;
18. Данъчно право - 75 часа;
19. Право на Европейския съюз - 75 часа.

Виж Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрист“ от 12.04.1996, последни изменения от 12.07.2013 /НЕДИСП/ в: <http://lex.bg/laws/ldocs/-550486527>. Последно посетена на 03.08.2015

тези, които считат, че подготовката по тях е много добра и отлична. Най-малко познати са следните материи:

- Нормативната уредба за използване на структурните фондове от ЕС /дали отговор „слаба“ са 56%/
- Правната уредба на защита на околната среда /отговор „слаба“ – 53%/
- Правната защита на конкуренцията /отговор „слаба“ – 45%/
- Методите на юридическата техника и приложението им спрямо конкретни нормотворчески задачи /отговор „слаба“ – 45 %/
- Правната уредба на обществените поръчки /“слаба“ – 47%/
- Правната защита на потребителите/отговор „слаба“ – 40%/
- Право на интелектуалната собственост /“слаба“ – 34%/
- Правната уредба на защитата правата на човека /“слаба“ – 36%/
- Правото на ЕС /“слаба“ – 27%/

Ако се вгледаме в цитираните по-долу държавни изисквания за задължителни дисциплини и техните хорариуми, ще видим, че там е регламентирано само „Право на ЕС“ със 75 часа хорариум. Правото на интелектуална собственост е препоръчано като задължително включена избираема дисциплина. С други думи, почти всички професионални области, подготовката по които е оценена като слаба, не само, че не са включени в базовото обучение на юристите, но и не са препоръчани като избираеми.

В жълто са дисциплините, по които също има сериозен проблем от гл.т. на познанията по тях – подготовката по тях е оценена като „средна“ и „слаба“ от 45% до 60% от отговорилите. Това са:

- Международно право
- Застрахователно право
- Банково право
- Данъчно право.
- Осигурително право

Изненадата тук идва от посочването на Международно право, тъй като регламентираният в НЕДИСП задължителен хорариум по Международно публично и частно право е общо 195 часа, но явно или той не е достатъчен или регулациите са много и се променят, така че образованието в тази област бързо остарява. Останалите

проблемни от гл.т. на подготовката дисциплини включват **правни уредби, засягащи финансовата регулация**. Тази регулация е и най-малко позната, ако се гледат отговорите „Не мога да преценя“ – между 1/5 и 1/4 от респондентите не могат да преценят каква е подготовката по тези дисциплини. Да отбележим, че за разлика от Застрахователното и Банковото право, които не са включени в НЕДИСП, данъчното и осигурителното право имат хорариум от 75 часа.

В **синьо** са областите, за които може да се приеме, че **подготовката е добра** – около 1/3 я оценяват като отлична и много добра, а около 1/5 като средна и слаба, т.е. **отличните и много добрите оценки надделяват над по-слабите**. Най – високо се оценяват познанията в класически дисциплини като:

- Наказателно право и процес
- Гражданско право
- Облигационно право
- Семейно и наследствено право
- Граждански и изпълнителен процес
- Търговско право

За добрата подготовка допринасят и единните държавни изисквания: Наказателното право има 180 часа хорариум, а Наказателно-процесуалното право – 135; Гражданското право – 120 часа, а Гражданско-процесуалното право – 180; Облигационното право – 165 часа; Търговско право – 165 часа; Семейно и наследствено право – 105 часа. Очевидно големият хорариум, предвиден в НЕДИСП и включването на въпроси от тези дисциплини в държавните изпити оказват влияние върху доброто ниво на подготовката.

В **„златната среда“ /черно/** - около 50 на сто одобрение и около 50 на сто неодобрение, е подготовката по дисциплините Административен процес, Административно право - общо 150 часа в НЕДИСП, Конституционно право – 135 часа, Трудово право – 135 час и Вещно право – 75 часа.

Има връзка между единните държавни изисквания и оценката на подготовката по право, което означава, че ако трябва да се повиши тя в определена област, трябва да се променят и държавните изисквания. Подготовката по модерни, сравнително нови

професионални юридически специализации, се оценява като най-слаба, дори в критични граници. Това са: регулацията на пазарите – конкуренция и потребители; нормативната уредба на ЕС и по-конкретни нейни спецификации като регламентирането на действието на структурните фондове; екологичното законодателство, правата на човека. Има необходимост от повече познания и в регулациите, засягащи финансовата сфера – банково, застрахователно, данъчно, осигурително право, регулация на обществените поръчки. Има проблем и с практическата приложимост на знанията спрямо конкретни нормативни казуси. **Най добре са оценени базови, класически правни дисциплини, с традиции в преподаването и с изискван голям хорариум в НЕДИСП.**

2.2. Оценка на формираните специфични социални умения.

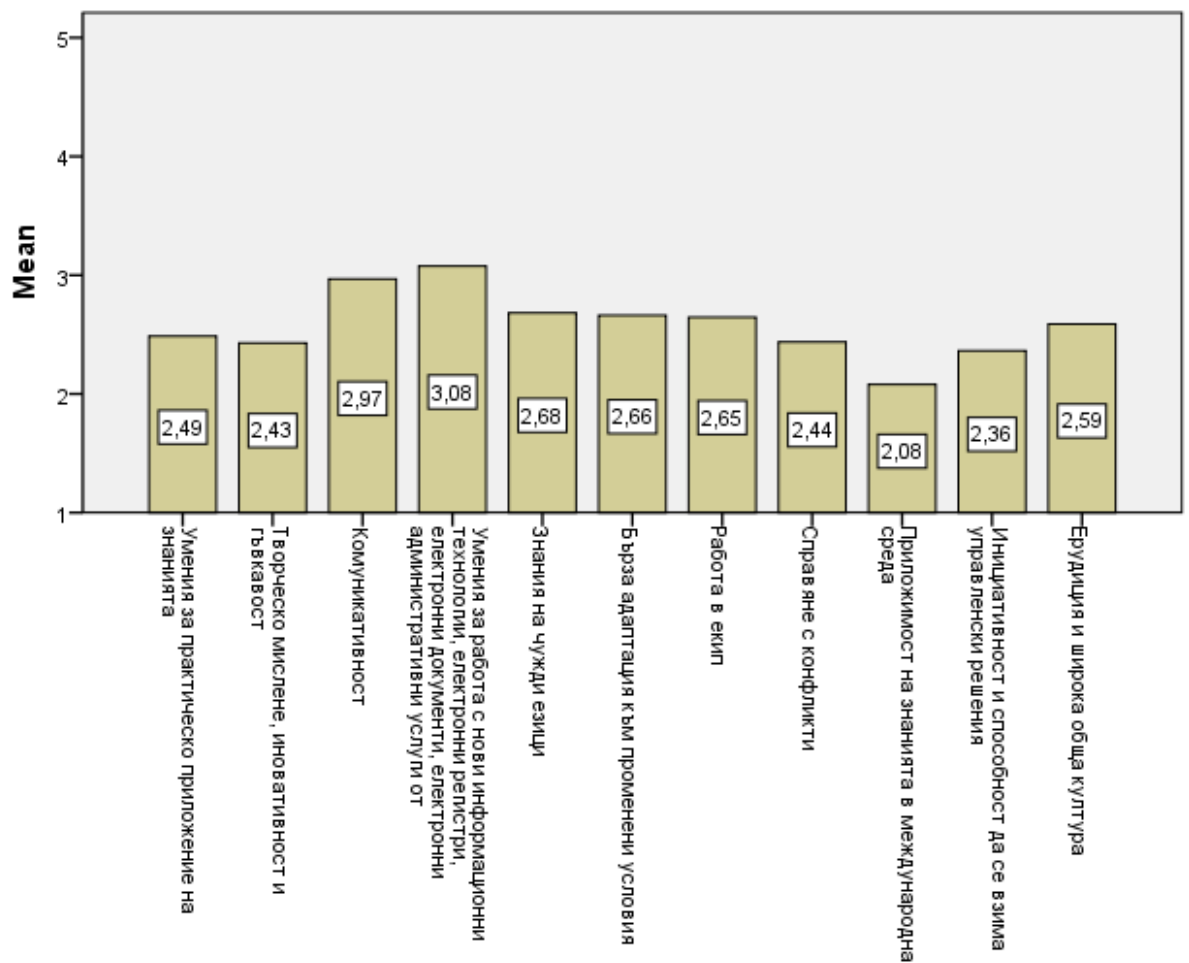
Тази оценка се извежда от отговорите на въпроса: **Как оценявате следните умения на юристите във Вашата организация, завършили през последните години?**; Оценката е отново с петстепенна скала, но на този въпрос, за разлика от предишния, оценяващ познанията, отговорите са по-равномерно разпределени в различните скали, така че в случая не окрупняваме скалите.

Как оценявате следните умения на юристите във Вашата организация, завършили през последните години? ⁵	Незадоволително	Задоволително	Добро	Много Добро	Отлично	Не мога да преценя
6.1. Умения за практическо приложение на знанията	24%	27%	23%	12%	6.5	8%
6.2. Творческо мислене, иновативност и гъвкавост	28%	24%	19%	14%	7%	9%
6.3. Комуникативност	12%	24.5%	23%	20%	13%	7.5%
6.4. Умения за работа с нови информационни технологии, електронни регистри, електронни документи, електронни административни услуги от държавни органи	13%	18%	25%	18%	16%	9%
6.5. Знания на чужди езици	20%	22%	23%	19%	8%	8%
6.6. Бърза адаптация към променени условия	18%	25.5%	22.5%	15%	8.5%	10%
6.7. Работа в екип	17%	28%	25.5%	13%	8%	8%
6.8. Справяне с конфликти	24%	29%	22%	9%	7%	9%
6.9. Приложимост на знанията в международна среда	36%	24.5%	13%	8%	4%	14%

⁵ Резултатите са закръглени до единица, без тези с 0.5; заради това понякога се получават 101% или 99 %

6.10. Инициативност и способност да се взима управленски решения	26%	29%	20%	10%	6%	9.5%
6.11. Ерудиция и широка обща култура	25.5%	23%	20%	14%	9.5%	8.5%

Не може да се прецени до каква степен тези умения са резултат от образованието в юридическите факултети, или са придобити другаде, но те така или иначе оформят облика на практикуващия юрист. Впечатление правят няколко неща. Първо, има много по-малко отговори „Не мога да преценя“, явно уменията по-лесно се оценяват, а и са значими за всички юридически професии, за разлика от профилираните знания. Второ, вече отбелязахме сравнително равномерното разпределение на отговорите по скалите, което означава, че няма ясно открояващи се „фаворити“ или „издънки“. Все пак и тук отговорите „отлично“ са малко за всичките умения, но няма толкова големи натрупвания на незадоволителната, слаба оценка в сравнение с оценките за професионалните компетенции, т.е. оценката на уменията гравитира като цяло към добра. Долната графика показва средната оценка за всяко качество, като 1 е най-слабата, незадоволителна оценка, 5 – максималната, средната стойност е 2.5; така се открояват оценените най-ниско като цяло умения, съответно и получилите най-висока оценка.

Най-силното умение на юристите е свързано с работата с нови информационни технологии, с електронни регистри, електронни документи, електронни административни услуги. Следват комуникативните умения. Над средното ниво, но близо до него са оценени познанията по чужд език, бързата адаптация към променени условия, работата в екип и високата обща култура. Ключовото умение за практикуващия юрист – практическото положение на знанията има средна стойност; справянето с конфликти и творческото мислене и иновативност са малко под средното. Най-зле е оценена приложимостта на знанията към международна среда – умение, което със сигурност зависи от образованието в ЮФ; и способността да се взимат управленски решения.

Можем да заключим, че оценката на формираните умения като цяло е добра. Тревожно е обаче, че най-ниско са оценени умения, които пряко зависят от образованието в ЮФ – приложенията на знанията в международна среда и практическото приложение на знанията; т.е. приложимостта на знанията е проблем.

Казано другояче, теоретичните знания не могат да намерят адекватната си практическа проява.

От отговорите на двата въпроса може да се обобщи, че оценката на интервюираните за подготовката по право през последните години е по-скоро критична, отколкото положителна, като тя е диференцирана спрямо уменията и различните дисциплини. Като цяло по-високо са оценени уменията в сравнение с познанията по конкретни юридически дисциплини. Като основен проблем при формирането на умения и при познанията по конкретни дисциплини се очертава приложимостта на знанията спрямо конкретни практически казуси. Друг общ проблем е неудовлетвореността, засягаща познанията на международните правни норми, включително правото на ЕС и трудностите при прилагането им в международна среда. За разлика от сравнително високата оценка на модерни умения като работа с нови информационни технологии и бърза адаптация към динамична среда, оценката на подготовката по нови и по-бързо променящи се юридически материи, обвързани с регулация на пазарите, финансова регулация, правна уредба на ЕС и структурните фондове е най-критична. Това разминаване сякаш подчертава консервативността на юридическото образование като противостоящо на по-адаптивните към променящите се условия, желаещи да използват нови методи, по-модерно мислещи, млади юристи.

3. Има ли нужда от осъвременяване на образованието по специалност „право“? Приоритети на промяната

Оценката дотук на получените знания и формираните умения в юридическите факултети вече е индикатор, че юридическото образование трябва да се подобри в определени посоки. В този раздел ще се разгледат отговорите на въпроси, засягащи директно необходимостта, или липсата на такава, от промяна на това образование, както и конкретните препоръки за промяна.

Промяната може да се осъществява на различни нива. Най-сериозната засяга промяната в единните държавни изисквания, като най-радикалният вариант би бил отмяната им, но както ще видим по-долу, този радикален вариант не среща подкрепа, а мнозинството респонденти искат осъвременяване на единните държавни изисквания /ЕДИ/. Радикална промяна би била и въвеждането на две нива в юридическото

образование – бакалавърска и магистърска степени, както и въвеждането на дистанционно обучение за тези степени.

Могат да се променят ЕДИ и по посока на приема и завършването на студентите, както и регламентацията на задължителните дисциплини в учебните планове.

Промяната може да засяга организацията и качеството на учебния процес – потоците студенти, оценяването на студентите, методите на преподаване, оценяването и атестацията на преподавателите и т.н. Промяната може и да е по посока на по-голямо отваряне на юридическите факултети към чуждестранни университети и международен опит.

Накрая промяната може да засяга различни квалификационни форми след завършването, ученето през целия живот.

Ще проследим вижданията за евентуална /или не/ промяна на тези нива, както през затворените въпроси, а и отговорите „Друго“, така и през трите отворени въпроса: „Какво бихте променили в обучението в специалност „право“, ако сте студент?“, „Ако се поставите на мястото на преподавател в юридически факултет, какво бихте променили в обучението на студентите си?“, „Какви умения трябва преди всичко да формира юридическото образование?“

3.1. Обща оценка за необходимост от промяна

Отговорът на въпроса - има ли нужда от осъвременяване на образованието по специалност „право“, е **категорично положителен**, както се вижда от следните данни:

Предвид на вашата практика, считате ли, че в образованието по специалност „право“ е необходимо включването на нови елементи, съответстващи на актуалните нужди на юридическата професия?

	Да	Не	Нямам мнение
1.1. Осъвременяване на държавните изисквания към преподаваните дисциплини в юридическите факултети.	86 %	8.1%	5.9%
1.2. Въвеждане на нови форми на работа със студентите, ориентирани към придобиване на необходими за практиката умения, повишаване на тяхната социална компетентност и ангажираност.	94.5%	3.8%	1.6%
1.3. Превръщане на стажовете по време на следването и след дипломиране в реална форма на практическа подготовка.	94.1%	3.2%	2.6%

1.4. Превръщане на теоретико-практическия изпит за придобиване на правоспособност в реална проверка на практическите умения.	77.3%	14.8%	7.9%
1.5. Друго /моля, посочете/.....	20.9%		

Както се вижда от отговорите, посоката на промяната трябва да е преди всичко към подобряване на практическите и социални умения на студентите, а това изисква най-вече нови форми на работа със студентите, както и повишаване на значението на стажовете. В отговорите „Друго“ и тези на отворените въпроси специално се подчертава ролята на правните клиники за осигуряване на практическо обучение на студентите и специализация. Тези клиники са регламентирани вече в НЕДИСП, но информацията за дейността им не се намира лесно.

86 на сто от респондентите настояват и за осъвременяване на държавните изисквания към преподаваните юридически дисциплини. Сред тях доминират завършилите на СУ и младите до 30 години, най-слабо критични са завършилите ЮЗУ и ВТУ. В заключението на този доклад, като обобщение на отговорите от всички въпроси ще предложим препоръки какво трябва да се осъвремени в държавните изисквания и какво не според мнението на респондентите.

Най - належащите мерки за промяна на образованието по право се търсят и чрез следния въпрос:

Кои от следните мерки са необходими и в каква степен, за да стане обучението в специалност „право“ по-ефективно и съответстващо на нуждите на практиката?

Области	В голяма	В средна	Няма нужда от промяна	Не мога да преценя
10.1. Повишаване квалификацията на преподавателите за използване на съвременни методи на обучение, включително използване на информационни технологии	57.5	32.0%	7%	3%
10.2. Включване на студентите в изследователски проекти	55.5	35.0%	6.5%	3%
10.3. Въвеждане на специализирани магистърски програми	51%	32%	12%	4.5%
10.4. Въвеждане на програми за дистанционно обучение за следдипломна квалификация	31 %	37%	22%	9%
10.5. Задълбочаване на общотеоретичната подготовка на студентите	25%	34%	39%	2%
10.6. Задълбочаване на обучението чрез елементи на практиката – съдебни решения, работа по казуси, стажове по отделни учебни дисциплини в практическа среда по време на обучението	89%	10%	1%	0.6%
10.7. Въвеждане на текущи механизми на оценка на преподавателите от	55%	30%	11%	5 %

страна на студентите				
10.8. Удължаване продължителността на стажа за придобиване на юридическа правоспособност след завършване на специалността	24%	24%	46%	6.5%

Данните са красноречиви – почти 100% изискване за по-голямо включване на елементи от практиката в обучението – на съдебни решения, работа по казуси, стажове по отделни учебни дисциплини. Очевидно става дума за постоянстващи форми на практическо обучение по време на цялото следване, а не просто за стажове, защото **удължаването на продължителността на стажа за придобиване на юридическа правоспособност среща най-малка подкрепа от предложените опции – по-малко от половината споделят това мнение.** Общотеоретичното подготовка не се мисли като особено проблемна – 59 на сто искат задълбочаването ѝ, срещу 39 на сто, които са удовлетворени от съществуващото положение. Категорично е настояването за **включване на студентите в изследователски проекти** - подкрепено от 90 на сто от респондентите.

Прави впечатление и високият процент анкетираните, които настояват за повишаване на квалификацията на преподавателите и осъвременяване на методите им на преподаване – около 90 на сто, както и искането от 85 на сто от анкетираните за контрол от страна на студентите върху преподавателите. **Респондентите ни възприемат учебният процес все повече като двустранен процес, в който и преподаватели и студенти да са активна страна.** От една страна, студентите се мислят като значим субект в системата за контрол на качеството на образованието чрез постоянно оценяване на преподавателите, съчетано с изискване за повишаване на квалификацията им. От друга страна, те се полагат от респондентите като равноправен участник в научно-изследователските и приложни проекти с настояването за включването им в тези проекти. С други думи, според мнението на анкетираните, **реалната промяна на образованието изисква по-голяма активност и заинтересованост както от преподавателите, така и от студентите.**

От мнозинството анкетираните – 83 на сто, се настоява както за въвеждане на повече специализирани магистърски програми, така и за дистанционно обучение за следдипломна квалификация – 68 на сто. Но дистанционното обучение изглежда все

още е непозната форма, тъй като 22 на сто от анкетираните са дали отговор „Не мога да преценя“ за въвеждането му.

3.2. Необходимост от задълбочаване на обучението по определени дисциплини

След дадената по-горе оценка на подготовката по определени дисциплини, нека проверим дали предложенията за задълбочаване на обучението в определени дисциплини съвпадат с критичните оценки.

Напълно удовлетворените от обучението в посочените области са само 1 %. Степента на удовлетвореност отбелязваме със същата цветова гама, използвана по-горе – с червено са отбелязани областите, в които е необходимо най-сериозно задълбочаване на обучението, следват тези в жълто, след това в черно, а в синьо са тези, спрямо които мнозинството не счита, че има нужда от промяна.

		Брой отговори	Процент	Процент спрямо всички отговори
Считате ли, че е необходимо по-задълбочено обучение в някоя от следните области? ^a	Данъчно право	137	4,6%	27,7%
	Банково право	101	3,4%	20,4%
	Гражданско и Облигационно право	135	4,5%	27,3%
	Интелектуалната собственост	176	5,9%	35,6%
	Защита на конкуренцията	165	5,5%	33,4%
	Трудово право	54	1,8%	10,9%
	Осигурително право	29	1,0%	5,9%
	Право на Европейския съюз	239	8,0%	48,4%
	Защита на основните права (права на човека)	166	5,6%	33,6%
	Търговско право	108	3,6%	21,9%
	Семейно и наследствено право	75	2,5%	15,2%
	Енергетиката, транспорта и телекомуникациите	121	4,1%	24,5%
	Правна уредба на здравеопазването, медицината и биоетиката	135	4,5%	27,3%

Административен процес	86	2,9%	17,4%
Граждански процес	126	4,2%	25,5%
Правен режим на обществените поръчки	191	6,4%	38,7%
Застрахователно право	89	3,0%	18,0%
Наказателно право и процес	103	3,5%	20,9%
Международно публично право	51	1,7%	10,3%
Международно частно право	92	3,1%	18,6%
Информационно право	71	2,4%	14,4%
Защита на потребителите	169	5,7%	34,2%
Устройство на територията и регулиране на строителството	156	5,2%	31,6%
Организация на правосъдието и правозащитните институция	119	4,0%	24,1%
Не е необходимо по-задълбочено обучение в никоя от изброените области	30	1,0%	6,1%
Друго	52	1,7%	10,5%
Total	2976	100,0%	602,4%

Ако сравним отговорите на въпросите за оценката на подготовката /в. 5/ и за необходимостта от задълбочаване на обучението в определени области /в.4/, виждаме сходни отговори. За съжаление, скалите не са паралелни и затова има известни различия, част отговорите засягат регулации на специфични сфери, които не са включени във въпроса за оценка на подготовката.

Слаба подготовка /отбелязани в червено/	Над 1/3 отговори, изискващи по-задълбочено обучение /отбелязани в червено/
<ul style="list-style-type: none"> • Нормативната уредба за използване на структурните фондове от ЕС • Правната уредба на защита на околната среда • Правната защита на конкуренцията • Правната защита на потребителите • Методите на юридическата техника и приложението им спрямо конкретни 	<ul style="list-style-type: none"> • Право на ЕС • Правен режим на обществените поръчки • Интелектуална собственост • Защита на потребителите • Защита на правата на човека • Защита на конкуренцията • Устройство на територията и

<p>нормотворчески задачи</p> <ul style="list-style-type: none"> • Правната уредба на обществените поръчки • Право на интелектуалната собственост • Правната уредба на защитата правата на човека • Правото на ЕС 	<p>регулиране на строителството</p>
--	-------------------------------------

<p>Проблемна подготовка /отбелязана в жълто/</p>	<p>Между 20 и 30 на сто отговори за задълбочаване на обучението /в жълто/</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Международно право • Застрахователно право • Банково право • Данъчно право. • Осигурително право 	<ul style="list-style-type: none"> • Данъчно право. • Банково право • Гражданско и Облигационно право • Търговско право • Граждански процес • Енергетиката, транспорта и телекомуникациите • Правна уредба на здравеопазването, медицината и биоетиката

<p>Добра подготовка и сравнително добра подготовка /отбелязани в синьо и черно/</p>	<p>Под 20 на сто отговори за задълбочаване на обучението /в синьо и черно/</p>
<p>Наказателно право и процес Гражданското право Облигационното право Семейното и наследствено право Граждански и изпълнителен процес Търговско право Административен процес Конституционно право Трудово право Вещно право</p>	<p>Трудово право Осигурително право Административен процес Международно публично право Информационно право Семейно и наследствено право Наказателно право и процес Застрахователно право Международно частно право</p>

Горните сравнителни таблици ясно очертават **професионалните области, в които е необходимо рязко подобряване на подготовката и задълбочаване на обучението.** Това са **Право на ЕС – безспорен лидер в отговорите на въпроса за задълбочаване на обучението; Правен режим на обществените поръчки, Право на интелектуалната собственост; Защита на потребителите; Защита на правата на човека, Защита на конкуренцията.** Вероятно екологичното законодателство също би влязло тук, но за съжаление то не е включено като опция за отговор във въпроса за задълбочаване на

обучението. Необходимо е и подобряване на подготовката в **Банковото и Данъчното право**. От отговора на сега коментирания въпрос се вижда, че респондентите искат задълбочаване на обучението в специфични „отраслови“ области като Устройство на територията и регулиране на строителството; Енергетиката, транспорта и телекомуникациите; Правна уредба на здравеопазването, медицината и биоетиката

Ясни са и дисциплините, за които се счита, че **подготовката е добра** и като цяло не е необходимо задълбочаване на обучението. Това са **Семейно и наследствено право, Наказателно право и процес, Административен процес, Трудово право**.

Има обаче **разминаване в оценките** за Международното право – подготовката не се оценяваше като добра, а и имаше проблем с адаптацията на знанията в международна среда, от отговорите на горния въпрос обаче не се очертава голямо настояване за задълбочаване на обучението в тези дисциплини; подобна е ситуацията и със застрахователното и осигурително право. Обратна е ситуацията с Гражданското и Облигационното право; Търговското право и Гражданския процес – при тях подготовката се оценяваше като добра, а не малко отговорили на горния въпрос настояват за задълбочаване на обучението в тези области.

Но категорично може да се твърди, че е **необходима промяна** с оглед на повишаване на подготовката в областите, за които има съвпадение, пак ги повтаряме: **Право на ЕС; Правен режим на обществените поръчки, Право на интелектуалната собственост; Защита на потребителите; Защита на правата на човека, Защита на конкуренцията; Банковото и Данъчното право**. За подобряване на обучението не е необходимо непременно промяна на учебните планове, а е достатъчно да има **постоянна актуализация на учебните програми**.

3.3. Оценка на образователния процес през отговорите на отворените въпроси

Въпросникът включваше три отворени въпроса, един полуотворен – има ли нужда от магистърски програми и ако да, от какви, както и отговори „Друго“. Респондентите стриктно бяха отговаряли на свободните въпроси – описанието на отговорите е близо 90 стр. Тук ще коментираме отговорите на въпросите: В. 7 „Какво бихте променили в обучението в специалност „право“, ако сте студент?“, В. 8 „Ако се поставите на мястото

на преподавател в юридически факултет, какво бихте променили в обучението на студентите си?"; и В. 9 „Какви умения трябва преди всичко да формира юридическото образование?“

Какви умения да формира юридическото образование

В отговорите на този въпрос определено доминират определяни като „практически умения“, както и когнитивни умения, които трябва да подпомагат практикуването на юридическата професия. Логическото мислене, аналитичното и критичното мислене, аргументираност на позицията имат много натрупвания. Комуникативност, адаптивност, прагматичност, бърза реакция също са често срещани. Вероятно трябваше да питаме и за социални качества на юриста, защото никъде не проблематизираме етическите принципи. Затова и рядко се споменават качества като коректност, почтеност, честност.

Каква промяна е нужна?

Предложенията даваме през типология на най-често срещаните отговори. Обединили сме отговорите на въпроси 7 и 8 – промяната през погледа на студентите и преподавателите, тъй като предложенията не се различават съществено и се повтарят.

- ✓ **Категорично доминират и при двата въпроса отговорите, настояващи за повече практическа подготовка**, до степен, че има твърдения, че теоретичната подготовка е напълно излишна! Или: „30% теория и 70% практика“. „Смисълът на една жива наука е в практическата ѝ насоченост. Добрия хирург не е обезателно и добър теоретик.“ „Не ни трябва юристи-папагали, а такива, които да се справят в различни ситуации“. Практическата подготовка се обвързва със задължителните стажове, като те трябва да са в повече и в различни институции, както български, така и международни; в адвокатски кантори, в административен съд, във Висшия съдебен съвет, в администрацията и т.н. Искане се промяна на учебните планове по посока на **включване на повече упражнения**, много често се настоява упражненията да са изцяло практически насочени и да се фокусират върху **решаване на актуални и злободневни казуси, обсъждане на съдебни дела, писане на юридически документи**. „Писане на

документи (искове, жалби, молби, обвинителни актове, договори, нотариални актове, заповрни съобщения, пълномощни, декларации, заповеди, правилници“.

- ✓ **Предложения, засягащи актуализацията на учебния план и учебните програми.** Предложенията за нови дисциплини като цяло са същите като горепосочените – Права на потребители, Конкурентно право, повече регулация на ЕС, Право на интелектуалната собственост, Вещно право, Поземлено право. Масово настояване за засилване на чуждоезиковото обучение и превръщането му в задължително, да се изучават дори два чужди езика и да има специализиран модул по юридическа лексика. Има предложения и за отпадане на дисциплини: например история на българската държава и право /основно в 7 въпрос – през „погледа“ на студентите, около 10 отговора/, обща теория на държавата, римско частно право, правна информатика, информационно право, политически и правни учения. Изисква се по-логична подредба на дисциплините в хода на следването. Има много предложения за **профилиране след 3ти или 4ти курс** /основно в 7 в./, за да могат по-детайлно да изучават дисциплините, в които ще се специализират. „Разделям специалността на два потока според избора на студентите - публичноправни и гражданскоправни науки. Студентите изучават само строго определен набор от предмети след първите 2 години на обучение, в които се запознават с основните понятия на правната наука, намиращи приложение и в двете направления. Студентът избира един предмет, който изучава из основи Търговско, Наказателно, Семейно и т.н., а другите предмети са съпътстващи и трябва да носят само основни познания.“
- ✓ Има предложения за **въвеждане на ОКС Бакалавър по право** (3 или 4 години) и последваща специализация за ОКС Магистър /2 години/
- ✓ **Предложения, засягащи преподавателите и преподаването.** Тук основните искания са две. Първото – преподавателите да се отнасят по-уважително към студентите, да не ги третират като „тъпаци“, да се подобри комуникацията между тях и студентите, да работят повече с тях и да им възлагат индивидуални задачи. Има и искания преподавателите да си гледат по-сериозно работата, да не отбиват номер. На свой ред отговарящите от позициите на преподаватели искат по-сериозно и мотивирано отношение от страна на студентите. Второто

основно искане е преподавателите да осъвременяват преподаването си – както като актуализация на учебния материал, така и с използване на съвременни методи: „Липса на мултимедия и въобще техника в начина на преподаване“, електронен формат на лекциите и качване на сайт, „интерактивно, дистанционно и онлайн обучение“. „Лекциите следва да бъдат под формата на дискусии, по темите оповестени предварително в учебната програма, за които студентите да бъдат подготвени. Упражненията да бъдат под формата на практическа работа с конкретни казуси, с конкретни документи и симулации на конкретни ситуации, а не да се преповтаря теоретично лекционния курс“. Да се използва сравнителния метод – да се съпоставят правните регулации в различни страни; да се практикува Сократовия метод – повече диалог със студентите в търсене на правилното решение. Настоява се преподавателите да се оценяват от студентите, като тази оценка да е част от атестирането на преподавателите и така да се контролира безотговорното поведение на някои преподаватели, както и да бъдат принуждавани да актуализират програмите си. Има предложения да се въведе възможност за алтернативни курсове по една и съща дисциплина и студентите да могат да избират курса на предпочитания от тях преподавател.

- ✓ **Намаляване броя на студентите в групите** и създаване на повече възможности за индивидуална изява: „Необходимо е групите да бъдат много по-малки, за да може поне на упражнения да се осъществи реална връзка между преподавател и студент. В настоящия момент това не е така - лекциите се провеждат като масови мероприятия, в които трудно може да се оформи дискусия и да се поставят въпроси от студенти. В семинарните занятия броят на студентите е изключително голям, за да бъдат те ефективни. Рядко се предоставя възможност на студентите за писмена изява чрез писането на научно есе, жалба, искова молба и т.н., които впоследствие да бъдат оценявани с подробни мотиви, а допуснатите грешки да бъдат разяснявани“
- ✓ **Задължителност на занятията.** Единични са тези предложения в 7 въпрос, но са повече в 8, к който се гледа на учебния процес от позициите на преподаватели.
- ✓ **Предложения, свързани с оценяването** – да се дават нормативните документи на изпит, а не да се зубрят, и да се търси решение на конкретен казус чрез

изпльзването на нормативните документи. Сега „изпити се вземат за декламация, а не за реални знания и умения“. Промяна на формата на изпитите; по-добра организация на изпитния процес Текущи оценки по време на семестъра. Единен държавен изпит за всички университети.

- ✓ Осигуряване на достъп до бази данни
- ✓ Подобряване на административното обслужване, електронна администрация; подобряване на материалната база
- ✓ Предложения за намаляване на броя на ЮФ и броя на приетите студенти
- ✓ Мнения, че от студентите в момента нищо не зависи: „Аз бях студент в специалност „Право“ и не успях да променя нищо. В момента реално от студентите нищо не зависи. Приравнени са на ученици“

3.4. Как да се осъществява приемът и завършването на специалност „право“?

Прием

Тъй като правото е регулирана специалност, приемът и завършването се определят с единни държавни изисквания съобразно Наредбата за единни държавни изисквания за специалност Право /НЕДИСП/ от 1996 г. и съответните й изменения.

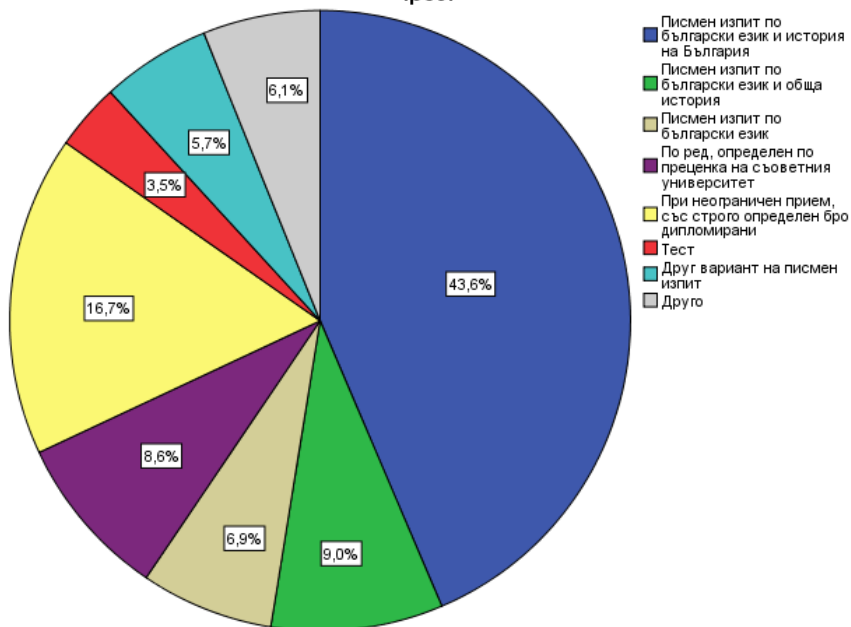
В момента приемът по специалност „право“ се осъществява съобразно чл. 4 от НЕДИСП: „Чл. 4. (1) (Изм. - ДВ, бр. 59 от 2001 г.) Студентите се приемат чрез писмени конкурсни изпити по български език и по история на България.

Долната графика илюстрира отговорите на въпроса как да се осъществява приемът в специалност „Право“, като ясно се вижда, че **преобладава мнението за запазване на съществуващото положение – да се приема с конкурсни изпити по български език и по история на България** – 44 на сто от респондентите мислят така, а 9 на сто са за замяна на изпита по история на България с обща история. **Като цяло за повече от половината респонденти няма нагласа за промяна в ЕДИ за приемните изпити.** Най-консервативни са прокурорите, дознателите и следователите – за сегашните изпити се обявяват 62 на сто от тях.

Около 17 на сто от респондентите биха искали неограничен прием на студенти, при повисоки изисквания при дипломирането. Зад тази радикална промяна застават в по-голяма степен: завършилите УНСС, частен университет в България, и висше

образование в чужбина; работещите в София и юриконсултите в частни фирми. За децентрализация при приема, т.е. приемът да се определя от съответния университет застават 8.6 на сто от респондентите, от тях в по-голяма степен споделят това мнение завършилите частни университети и ЮЗУ, обучавалите се в чужбина – завършили там, с магистратура и с докторат от чужбина, както и преподавателите в сравнение с останалите социални групи.

Приемът на студенти в специалност „Право“ следва да се осъществява чрез:

Завършване

Въпросът за завършването на специалност Право има поне три аспекта. Първият е дали изискванията към завършващите да се подчиняват на единни държавни стандарти, както е в момента, или те да се определят от самото висше училище. Ако се приемат единни стандарти за всички висши училища и те се обвързват с държавни изпити, второто питане е какви дисциплини да включва държавният изпит. Третият аспект е проблематизиране на начина на завършване – дали да е с държавни изпити или с дипломна работа или с някакъв трети вариант.

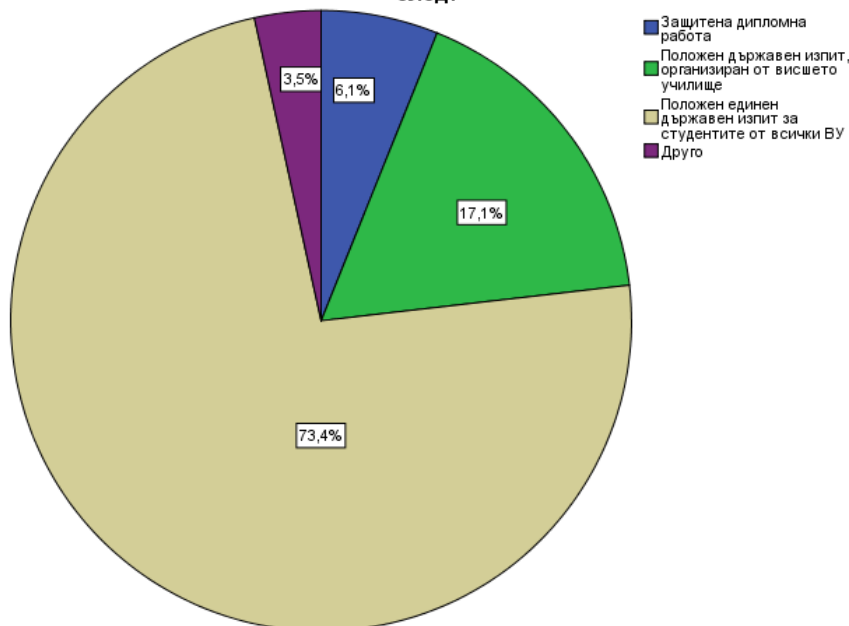
Регулацията в НЕДИСП е следната: **Чл. 11.** (Изм. - ДВ, бр. 69 от 2005 г., в сила от 23.08.2005 г.) (1) Обучението на студентите по специалността "Право" завършва с полагане на държавни изпити по публичноправни, по гражданскоправни и по наказателноправни науки. (2) Държавният изпит е писмен и устен.

Данните, както се вижда от долната графика показват следното:

Категорична подкрепа за единен държавен изпит за студентите от всички висши училища – 73 на сто. Все пак 17 на сто подкрепят идеята за децентрализирано завършване, с държавен изпит на съответното висше училище. Това са предимно завършилите частен университет, ЮЗУ и ПУ. Незначителен е процентът на приемащите, че завършването може да се осъществи чрез защита на дипломна работа.

От отговорите „Друго“ на различни въпроси обаче, се среща предложението Правото на ЕС /ПЕС/ да стане част от държавните изпити, както и да има „Много сериозен изпит върху устройството на службите в съдилищата, както и върху механизмите на действието им. Много сериозен изпит върху правомощията и взаимната конкуренция между различните звена на държавната власт - съд, МВР, прокуратура“.

Студентите в специалност „Право“ следва да завършват своето обучение след:

Ако трябва да обобщим – респондентите като цяло не подкрепят промяна в приема и особено в завършването на специалност право, няма тяга към децентрализация и отпадане на единните държавни изисквания, както и към облекчаване на режима на приемане и завършване.

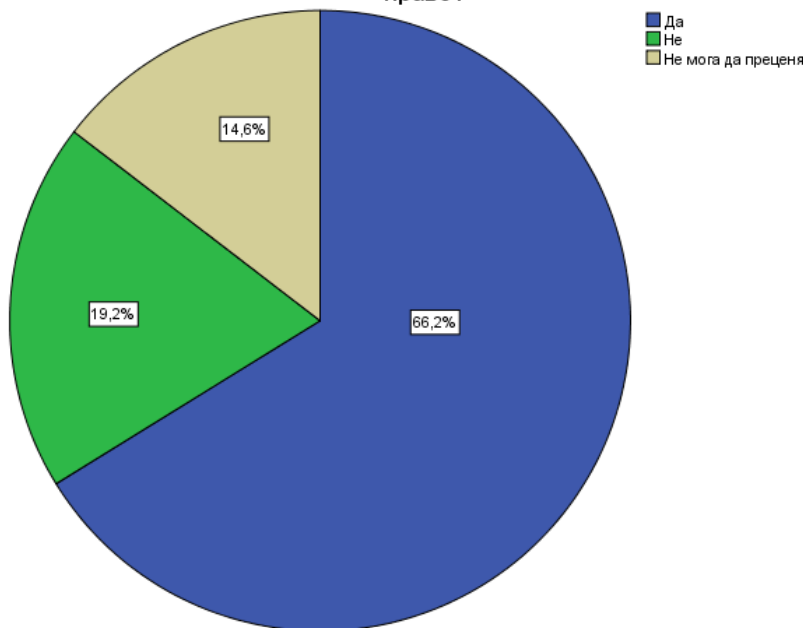
3.5. Има ли нужда от нови магистърски програми и от съвместни програми с чуждестранни университети?

Магистърски програми

Тъй като Право е регулирана специалност, която завършва с магистърска степен, в момента няма голям избор от допълнителни специализирани магистърски програми. Трябва ли това положение да се промени?

От долната графика се вижда, че 66 на сто искат да има специализирани магистърски програми, за 19 на сто това е ненужно, и сравнително висок процент – 15 на сто дават отговор „Не мога да преценя.“

Считате ли, че трябва да има специализирани магистърски програми по право?

Логично, следващият въпрос би бил, ако има нужда от специализирани магистърски програми, какви да са те? Въпросът е отворен, и са получени голям брой отговори – 554. Тъй като има натрупвания, ние сме типологизирали най-често срещаните отговори.

Магистърски програми – области:

Моля, посочете в кои области на правото или юридическата професия ^a	Търговско право	23,2%
	Право на ЕС	38,8%
	Наказателно право и процес	21,7%
	Всички	12,8%
	Друго	71,6%
	Без отговор	1,2%
Total		169,4%

В отговорите на свободните въпроси и на „Друго“ се появяват предложения за въвеждане на две степени на образование по право – „бакалавър“ и „магистър“ със следните аргументи: „1. значителният брой на университетите, в които се предлага обучение по специалността „Право“ саботира високото качество на образование на магистърската степен и не позволява реално да се оценят знанията, 2. съществуват редица помощни длъжности в съдебната система (деловодство), адвокатурата, нотариалната дейност, дейността на частните съдия-изпълнители, държавното управление и др., които изискват базови познания по право и образователната степен "бакалавър", налагащи изучаването на задължителни дисциплини, 3. възможностите за специализация в магистърската степен ще се увеличат значително предвид богатството на областите на правното регулиране, 4. ще се диференцира качеството на университетите - високото качество на образованието ще дава възможност за акредитация за "бакалавър" или за "бакалавър" и "магистър".“

Ето и мнението на друг респондент: „Въвеждане на бакалавърска степен за специалност "Право" с първоначално четиригодишно обучение, последвано от двугодишна магистърска степен. Завършилите бакалавърската степен на обучение могат да практикуват като "помощник-юрисконсулт", "помощник-адвокат", "помощник-следовател", "помощник-прокурор", "помощник-съдия" и пр. Приемът в магистърската степен на обучение да става по успех (минимум "Мн. добър 5,00") и полагане на изпит. Магистърската степен на обучение следва да е изключително практически насочена.“

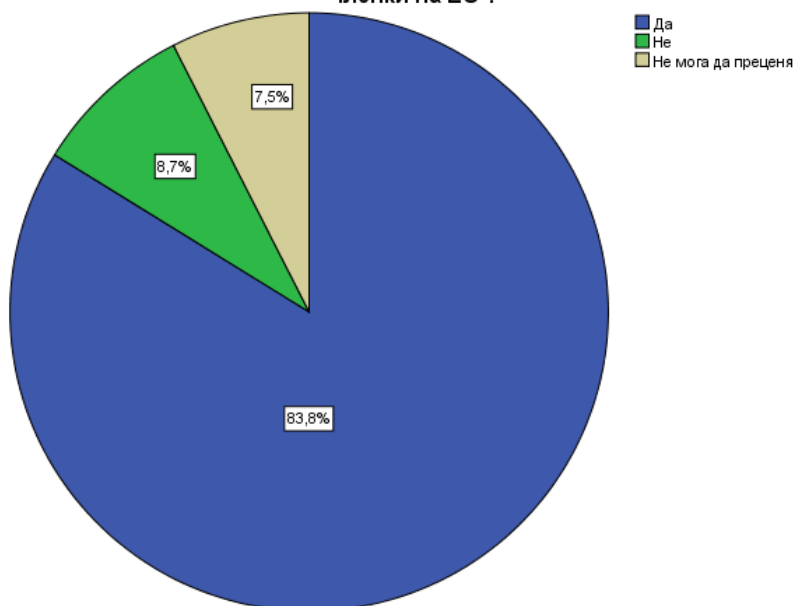
Има серия предложения за задължително въвеждане на специализация в обучението, „която да настъпва през последната година на обучение по магистърската програма с

възможност за избор на 10 дисциплини от 40 предлагани“.; или сред трети курс; „Профилиране на студентите още по време на тяхното следване с оглед по-задълбочен фокус върху някои дисциплини за сметка на други, които са по-малко свързани с избраното направление на реализация (например профил за пеналисти и профил за цивилисти)“

Сътрудничество с чуждестранни университети.

Данните дотук показаха, че познанията по международно право и особено по право на ЕС, с различни конкретизации като нормативната уредба на структурните фондове, се оценяват като крайно недостатъчни. Най-ниска оценка бе дадена и на умението за приложение на юридическите знания в международна среда. Очевидно вписаността на нашето юридическо образование в глобален контекст се оценява като проблем. Така че мощното доминиране на отговори „да“ на въпроса **„Според Вас, необходимо ли е създаването на съвместни програми на обучение по право между българските университет и университети от други държави членки на ЕС ?“** не би следвало да е изненада.

Необходимо ли е създаването на съвместни програми на обучение по право между българските университет и университети от други държави членки на ЕС ?

4. Изводи и препоръки.

4.1. Изводи

Резултатите показват ясно изразени нагласи към осъвременяване и задълбочаване на юридическото образование сред голямото мнозинство от респондентите. Същевременно няма желание за радикално отхвърляне на единните държавни изисквания за специалност Право – повечето респонденти държат на единни държавни стандарти за юридическото образование, но настояват преди всичко за актуализацията на съдържанието му и за по-голямата му обвързаност с практиката.

Няма нагласа за промяна на начина на прием и завършване на юридическото образование, държи се на сериозни изисквания при входа и изхода.

Има сравнително висока удовлетвореност от теоретичната подготовка. Най-добре са оценени познанията по базови, класически правни дисциплини, с традиции в преподаването и с изискван голям хорариум в НЕДИСП като Наказателно право и процес; Семейно и наследствено право; Гражданско право и Граждански процес; Облигационно право; Административно право и процес; Трудово право, Конституционно право.

Същевременно оценката като цяло на анкетираните за формираните умения и получените познания по право през последните години е по-скоро критична, отколкото положителна, като тя е диференцирана спрямо уменията и различните дисциплини. Като цяло по-високо са оценени уменията в сравнение с познанията по конкретни юридически дисциплини. Като основен проблем при формирането на умения и при познанията по конкретни дисциплини се очертава приложимостта на знанията спрямо конкретни практически казуси. Друг общ проблем е неудовлетвореността, засягаща познанията на международните правни норми, включително правото на ЕС и трудностите при прилагането им в международна среда.

Сравнително високата оценка получава формирането на модерни умения като работа с нови информационни технологии и бърза адаптация към динамична среда. Напротив, оценката на подготовката по нови и по-бързо променящи се юридически материи, е негативна. Най-ниско оценени са познанията, обвързани с: регулация на пазарите –

защита на конкуренцията, защита на потребителите; със защита на правата на човека, правото на интелектуална собственост, на околната среда; с финансова регулация – Банково и Данъчно право, Застрахователно право, Правна уредба на обществените поръчки; както и на правната уредба на ЕС и познанията за структурните фондове.

Можем да заключим, че е налице противоречие между динамична, променяща се, все повече обвързана с международна регулация нормативна среда; бързо адаптиращи се към средата, с модерни умения млади кандидат юристи; и по- консервативното академично юридическо образование. Как консервативна институция, каквато са университетите, би се приспособила към тази динамика – това е въпросът.

Преодоляването на това противоречие се вижда чрез масово и настойчиво настояване за по-голяма практическа приложимост на образованието, за задълбочаване на обучението чрез елементи на практиката – това е мнението на почти 100 на сто от респондентите. Другите опции са чрез допълнителни форми на квалификация – учене през целия живот и чрез магистърски програми. Практическата ориентираност трябва да е заложена както в учебните планове и организацията на учебния процес, така и да засяга методите и формите на преподаване и оценяване.

4.2. Препоръки

А. Базово образование

На ниво единни държавни изисквания.

- **Прием и завършване**

Няма нужда от промяна на начина на прием и завършване на юридическото образование, държи се на сериозни изисквания при входа и изхода.

Има предложения за допълнителен държавен изпит по Международно право и Право на ЕС.

Има предложение за намаляване на приема на студенти по право и закриване на голяма част от Юридическите факултети след проучване относно търсенето на кадри на пазара и оценка предлагането от страна на университетите.

- **Учебни планове и учебен процес**

И от отговорите на затворените и на отворените въпроси ясно се откроява необходимостта от преосмисляне на учебните планове. Предлагат се доста нови учебни дисциплини, както и увеличаване на хорариума на вече съществуващи. Не е възможно да се приемат всички препоръки, тъй като хорариумът ще стане огромен. Какъв е изходът? Явно е нужен сериозен дебат върху единните държавни изисквания – кои са необходимите задължителни дисциплини за юристите, какъв да е техният хорариум, възможно ли е отпадането на някои от тях или намаляването на хорариума им; има ли и кои нови дисциплини да станат част от ЕДИ. Тук просто изреждаме предложенията, но е необходимо експертно обсъждане.

- ✓ По-голяма практическа насоченост на образованието . Става дума за постоянстващи форми на практическо обучение по време на цялото следване, а не просто за стажове, удължаването на продължителността на стажа за придобиване на юридическа правоспособност не среща голяма подкрепа. Такива форми биха могли да бъдат работата в правни клиники – предлага се дори тя да стане задължителна; включване на студентите в изследователски проекти; провеждане на симулирани дела; включване в семинарите на изготвянето на различна юридическа документация, фокус върху решаването на актуални казуси от съдебната практика, симулиране на преговори с клиенти; преподаване от практикуващи юристи по отделни теми(съдии, адвокати/
- ✓ По-голям фокус върху Международното право и Правото на ЕС; по-тясно сътрудничество на нашите ЮФ с чуждестранни университети, специализации там, чужди магистърски програми
- ✓ Подобряване на обучението, включително увеличаване на хорариума, по следните дисциплини: Правен режим на обществените поръчки, Право на интелектуалната собственост; Защита на потребителите; Защита на правата на човека, Защита на конкуренцията; Банковото и Данъчното право.
- ✓ Постоянна актуализация на учебните програми.

- ✓ Предлагат се и нови дисциплини като: публично предлагане на ценни книги, регистърно производство; Материално право на ЕЕ, Вътрешен пазар, Съдебна защита.
- ✓ Включване на дисциплини, засягащи регулацията на определени сфери – енергетика, териториално устройство и строителство, медицинско право, спортно право
- ✓ Предлагат се и неспецифично правни дисциплини, подпомагащи обаче реализацията на младите юристи: Обучение за използване, търсене и обработка на информация; за работа с правни информационни системи; счетоводство; Маркетинг и мениджмънт /търсенето на клиенти е основна част от професията, с изключение на тези, които работят в публичния сектор/; публично говорене, писане на научни разработки /академично писане/
- ✓ По-сериозно изучаване на чужд език/ци, въвеждането му като задължителен и профилиране изучаване на юридическа терминология и лексика
- ✓ Тъй като учебната програма не може да поеме свръх много нови дисциплини, разумно би било профилиране след трети или четвърти курс, с оглед на по-сериозна специализация в определени области.

Качество на образователния процес

Промяната в образованието не би настъпила, ако не се повиши качеството на образованието. Респондентите изискват радикално преориентиране на целите на обучението – да се стимулира аналитичното и критично мислене, а не както е сега – изискване за наизустяване на законите. Студентите трябва да се превръщат в равностойно участници в образователния процес, което повишава изискванията както към тях, така и към преподавателите. По-високото качество на образованието би се постигнало и чрез действието на реална, а не формална система за контрол на това качество, съществена част от която трябва да е реална, а не формална атестация на преподавателите, включваща задължително оценка от страна на студентите, както и специализации в чужбина, участие в проекти, публикации. Сравнението и сътрудничеството с

чуждестранни юридически факултети също е индикатор за по-високо качество на образованието.

- ✓ Да се въведат нови форми на работа, стимулиращи критичното и аналитично мислене на студентите, а не зубренето.
- ✓ Да се въведе възможност за алтернативни курсове по една и съща дисциплина и студентите да могат да избират кой курс да посещават.
- ✓ По-близък контакт преподавател – студент. Това може да се осъществи чрез намаляване на потоците и групите и чрез възлагане на повече индивидуални задачи на студентите
- ✓ Въвеждане на текущ контрол на студентите. Изпитът да включва писмена работа – решаване на съдебен казус и да се разрешава ползването на нормативни актове по време на изпит.
- ✓ Въвеждане на текущи механизми на оценка на преподавателите от страна на студентите

Б. Магистърски програми, допълнителни квалификации и дистанционно обучение

Магистърските програми и допълнителните форми за квалификация се виждат като възможност за актуализация на знанията и за профилиране в определена област. Дистанционното обучение не е много познато, но е добра възможност за допълнителна квалификация. Трябва да се обърне по-голямо внимание на ученето през целия живот. Най радикалното предложение е да се въведе двустепенно обучение и по специалност „право“ – бакалавър и магистър.

- ✓ Въвеждане на две степени на образование по право – „бакалавър“ /3 или 4 години/ и „магистър“/2 години/, като завършилите бакалавърската степен на обучение могат да работят като "помощник-юрисконсулт", "помощник-адвокат", "помощник-следовател", "помощник-прокурор", "помощник-съдия" и пр., а магистърската програма дава конкретна специализация.
- ✓ Въвеждане на нови магистърски програми. Натрупванията на предложенията са върху Право на ЕС, Търговско право и Наказателно право и процес.

- ✓ Поставя се въпросът за задочното образование, което не е равностойно на редовното както от гл.т. на стажове, така и на практическа подготвеност. Възниква питането трябва ли да има задочно образование?
- ✓ Дистанционно обучение не е добре познато, но голяма част приемат дистанционни форми за обучение в рамките на редовния курс, както и като допълнителни форми на квалификация.